

Historiografia financií v období II.svetovej vojny a v prechodnom povojnovom období pri nástupe centrálne plánovaného hospodárstva¹

Abstrakt

Cieľom príspevku je analýza historiografických súvislostí vo finančnom hospodárení Slovenska počas druhej svetovej vojny a po nej. Po skončení druhej svetovej vojny sa vydali štáty tzv. východného bloku na cestu zmeny ekonomického systému, teda na prechod k centrálne plánovanému hospodárstvu. V príspevku sa venujeme takisto finančným reformám po 2. svetovej vojne ako aj po zmene ekonomického systému na centrálne plánovaný.

JEL kódy: N01 N13 N40 N43

Kľúčové slová :

rozpočet, hospodárenie, Slovenský štát, kapitál, socializmus, centrálne plánované hospodárstvo, menová reforma

Úvod

Postavenie Slovenska v rokoch 1939 až 1944 sa líšilo od vývoja v českých krajinách. Nacisti priznali Slovensku formálnu samostatnosť a k vojenskej okupácii prišli až v závere vojny. Situáciu využila HSLŠ / Hlinkova Slovenská ľudová Strana /, ktorá požadovala rozsiahly štátny intervencionizmus, novú pozemkovú reformu a znárodnenie židovského kapitálu. Hospodárstvo Slovenska pod patronátom nacistického Nemecka zaznamenalo najmä v kvantitatívnych ukazovateľoch značný rozvoj. Pre slovenský priemysel aj poľnohospodárstvo sa totiž otvoril obrovský ekonomický priestor Nemecka, ktorý sa zároveň s vojenskými úspechmi nemeckej armády ďalej rozširoval. S prehĺbovaním vojnového konfliktu prudko

¹ Tento príspevok je výstupom projektu VEGA V-15-057-00 s názvom Historiografia finančných teórií a finančných inštitúcií s akcentom na štátoprávne usporiadanie v Slovenskej republike a pred jej vznikom (2015-2016)

rástla aj absorpčná schopnosť tohto priestoru. V záverečnej fáze vojny sa zmenil na „čiernu dieru“, pohlcujúcu takmer všetky druhy produkcie bez ohľadu na kvalitu a hospodárnosť výroby. Vojnová konjunktúra teda vyriešila jednu z kľúčových otázok zaostávania ekonomiky Slovenska v predchádzajúcich rokoch a to problém odbytu. Vládna moc nacistického Nemecka potrebovala na určitý čas pozitívny hospodársky obraz Slovenska, lebo hralo úlohu výkladnej skrine jej vzťahu k malým národom. Vykorišťovanie slovenskej ekonomiky Nemeckom malo preto spočiatku prevažne skryté formy, na rozdiel od krajín priamo anektovaných nemeckou armádou. Vláda Slovenskej republiky mohla prezentovať pred zahraničím, ale najmä pred vlastným národom pozoruhodné hospodárske výsledky. Úspešné objemové ukazovatele v porovnaní s údajmi o stagnácii a poklese z medzivojnových rokov boli vhodným nástrojom propagandy, predstavujúcej pozitívny vplyv vládnej politiky na oživenie hospodárstva a prekonanie nedostatkov prevzatých po zaniknutej Československej republike.² Ľ. Lipták uvádza, že podiel nemeckého kapitálu vo vybraných slovenských účastinných spoločnostiach v odvetví baníctva, kovopriemyslu, chémie, stavebných hmôt a pod. vzrástol zo 4 % v roku 1938 na 51,6 % v roku 1942.

Rozpočtové hospodárenie v období druhej svetovej vojny / Slovenský štát /

Prvý slovenský rozpočet, ktorý spoločne s ministrom financií Pružinským vypracoval aj Gejza Medvecký bol deficitný. Pre rok 1939 dostali Slováci príležitosť zostaviť svoj rozpočet sami. Jeho schodok odôvodňovali stratou dôležitých hospodárskych oblastí, veľkou imigráciou obyvateľstva ďalšími faktormi, ktoré nemohli sami ovplyvniť. Žiadny ďalší rozpočet v Slovenskom štáte však nikdy vyrovnaný nebol.

V apríli roku 1939, po uzavretí ochrannej zmluvy s Nemeckom vznikla slovenská mena, ktorá dostala meno Koruna slovenská (Ks), ktorej pomer voči československej korune bol 1:1. O nevýhodnom ekonomickom postavení Slovenska voči Nemecku svedčí predovšetkým umelo udržiavaný pevný kurz slovenskej koruny voči Ríšskej Marke 11,62 Ks : 1 RM, čím bola marka značne nadhodnotená so všetkými z toho vyplývajúcimi dôsledkami.

²SABOL, M. 2010. *Až na dno blahobytu (Hojnosť alebo chudoba slovenských rodín v Slovenskej republike 1939 – 1945)*. Bratislava. [online] Cit. dňa 3.3.2014. Dostupné na internete:

<http://www.upn.gov.sk/publikacie_web/zbornik-zivot-v-SR-1939-45.pdf>

Reálna hodnota ríšskej marky sa pohybovala od 6 do 9 Ks.³ Všetky československé platidlá zostali v dočasnej platnosti.⁴

Rozpočet na rok 1940 bol predložený vtedajším ministrom financií Dr. Pružinským. Vo svojom expozé tradične priblížil hospodársku situáciu v štáte a neskôr sa venoval rozpočtovým otázkam. Rozpočet vlastnej správy vykázal príjmy v celkovej výške 1 467 678 556 Ks a výdavky 1 508 972 107 Ks, teda vykazoval mierny schodok vo výške 41 293 551 Ks. Ďalej rozpočet upravoval výhľad štátu do budúcnosti, pôsobenie štátnych podnikov, investície a štátny dlh. Investície išli najmä na potreby slovenskej pošty, štátnych železníc, potreby štátnych lesov a majetkov, štátnych banských a hutných závodov a pod.

Tabuľka 1 Príjmy rozpočtu Slovenskej republiky na rok 1940

Priame dane	283 100.00 Ks
Daň z obratu a prepychová	255 193.10 Ks
Clá	50 133.00 Ks
Spotrebné dane	304 165.00 Ks
Poplatky	169 210.10 Ks
Ostatné príjmy z dávok	500.00 Ks
Monopoly	35 630.00 Ks

Zdroj: Štátny rozpočet na rok 1940

Slovenský štát prebral princípy riadenia peňažného obehu aj hospodárske problémy Československej republiky. Na vývoj meny nepriaznivo vplýval neustály deficit štátneho rozpočtu a rast štátneho dlhu. Pretrvávajúcim problémom bola inflácia. Počas šiestich rokov vojny sa množstvo obeživa zvýšilo viac ako deväťnásobne. Inflačný proces na Slovensku však nebol vyvolaný len nemecko-slovenským clearingom, ale aj deficitným vývojom štátnych financií. Štátne výdavky rástli rýchlejšie ako v Protektoráte a v roku 1944 prevýšili vyše šesťnásobne úroveň z roku 1939. Daňové príjmy, aj keď stúpili skoro na trojnásobok, nestačili kryť výdavky spojené s vedením vojny a vydržiavaním byrokratického aparátu. Len na vojnu so Sovietskym zväzom vydával Slovenský štát mesačne asi 150 mil. Ks. Vnútorň dlh vzrástol takmer o 10 miliárd Ks. Peňažná masa obeživa na Slovensku sa zvýšila do marca 1945 9,5-krát.

³ LIPTÁK, E. 1992. *Politické strany na Slovensku*. Bratislava : Archa. 1992. s. 145. ISBN 80-7115-029-4.

⁴ *Vznik novej meny*. Dňa 3.3.2014 [Online] Dostupné na internete:

<<http://fpv.uniza.sk/orgpoz/platidla/Slovenska%20mena.html#kap1>>

Koniec druhej svetovej vojny a cesta ku zmene ekonomického systému na centrálne plánovaný

Po skončení vojny, čakalo Československo neľahká úloha. Bolo potrebné konsolidovať financie, zaviesť legislatívne zmeny a prijať zákony a opatrenia, ktoré budú rešpektovať novú celistvosť republiky. Prvým ministrom financií bol Vavro Šrobár, ktorého prvou úlohou bolo zostaviť riadny rozpočet. Až do marca roku 1946 vláda hospodárila s dočasným rozpočtom. Výdavky smerovali predovšetkým na chod republiky, príjmy boli nedostatočné a boli kryté pôžičkou zo zahraničia – kanadský úver 700 tisíc kanadských dolárov, britský 110 tis. Libier, 5 mil. švédskych korún.⁵ V marci roku 1946 bol predložený návrh rozpočtu unitárneho štátu vláde a bol prijatý 29. marca zákonom č. 59/1946. Oproti rozpočtom prvej a obnovenej republiky, tento bol rozdelený na tri časti. Boli to *ústredný rozpočet, hospodárstvo českých zemí / krajín / a hospodárstvo Slovenska*. Rozpočet sa ďalej delil na riadny a mimoriadny, pričom medzi mimoriadne výdavky patrili najmä výdavky na povojnovú obnovu, rekonštrukciu a pomoc. To prispelo k tomu, že tento rozpočet bol deficitný s celkovými výdavkami 64 000 mil. Kčs a príjmami 37 792 mil. Kčs, čo predstavovalo celkový schodok 26 208 mil. Kčs. Rovnako aj rozpočet na ďalší rok skončil deficitne. Obdobie medzi rokmi 1946-1947 nazývame aj „prechodné obdobie“, pretože doznievala hospodárska prax prvej republiky na jednej strane a násilne sa presadzovali nové socialistické myšlienky, ktoré roku v 1948 ovládli spoločnosť.

Tabuľka 2 Štátny rozpočet Československa na rok 1946

Riadny rozpočet	
-riadne výdavky	38 924 mil. Kčs
-riadne príjmy	31 386 mil. Kčs
-schodok	7 538 mil. Kčs
Mimoriadny rozpočet	
-mimoriadne výdavky	25 076 mil. Kčs
-mimoriadne príjmy	6 406 mil. Kčs
-schodok	18 670 mil. Kčs
Celkové výdavky	64 000 mil. Kčs
Celkové príjmy	37 792 mil. Kčs
Celkový schodok	26 08 mil. Kčs

⁵ VENCOVSKÝ, F. 1994. *Státní finance v historii Československa – období 1918 – 1947*. IN Finance a úvěr. [online] 1994. Vol. 44. No. 8. Cit [18. 3. 2014] Dostupné na internete: <http://journal.fsv.cuni.cz/storage/2644_199408fv.pdf>

Zmena spoločenských pomerov v Československu v roku 1948

Zmenou spoločenských pomerov v Československu vo februári roku 1948 sa Československo stalo súčasťou sovietskej sféry vplyvu. Vytvorená komunistická diktatúra znemožňovala ľuďom nezávislosť od štátu, čo sa týka získavania prostriedkov obživy a tiež vládla politická nesloboda. Znárodňovanie veľkoobchodu, stavebníctva, poľnohospodárstva, priemyslu a zahraničného obchodu sa vykonávalo na základe znárodňovacích dekrétov prijatých po februári 1948. Keďže občan mohol vlastniť len tie statky, ktoré následne spotreboval, vlastníctvo statkov vynášajúce kapitál bolo vďaka znárodňovacím aktom takmer nemožné. Súkromným podnikateľom nebol dodávaný potrebný tovar, ktorý by mohli ďalej predávať, a preto na konci roka 1949 existencia živnostníkov prakticky vymizla a častým obrazom boli obchody so stiahnutými roletami. Išlo o veľmi rýchlu prestavbu spoločenského života, pretože KSČ mala vo svojej moci všetky prostriedky ekonomiky, politickej moci, ako i nástroje a formy novej perzekúcie. Týmto nátlakom zasahovala do života väčšiny obyvateľov. Rastúce napätie v politike, ekonomike aj kultúre tak viedlo k spoločenskej kríze na jar roku 1953.

Československé hospodárstvo sa úplne podrobilo potrebám Sovietskeho zväzu, ktorý kládol dôraz hlavne na ťažký priemysel. Vedľa prevzatého sovietskeho modelu hospodárskej politiky, sa postupom času rovnaký model vládnutia preniesol aj do oblasti menovej politiky. Prezident Klement Gottwald sa v smerniciach na vypracovanie päťročného plánu vyjadril o nutnosti premeniť štruktúru československého hospodárstva, ktoré v podstate vzniklo v čase Rakúsko - Uhorska a zodpovedalo potrebám onej doby, a prispôbiť ju novým hospodárskym a politickým podmienkam súčasnej doby. Táto zmena však nebola podmienená ekonomickým vývojom, ale mala mocensko-politické a administratívne základy. To malo na tak malú ekonomiku nepochybne nepriaznivé následky. Zánikom súkromného podnikania v živnostiach sa dovŕšila likvidácia viacsektorovej ekonomiky a zaviedla sa jednosektorová ekonomika. Je zrejmé, že industrializácia Slovenska podstatne zmenila jeho priemyselnú tvár. Ak hodnota priemyselnej výroby pred 2. svetovou vojnou predstavovala 100% výrobných kapacít Slovenska, tak hodnota tejto produkcie v roku 1953 sa zvýšila na 447% oproti roku 1937. Počas päťročného plánu sa priemyselné výrobné kapacity zvýšili o 128%.⁶

⁶ TÍKAL, S. 1957. *Statistická ročenka republiky Československé*. Praha : Orbis. 1957. s. 77.

Kým v priemysle prevládala politika preferujúca ťažký priemysel, v poľnohospodárstve sa uskutočňovala politika kolektivizácie. IX. zjazd KSČ v roku 1949 odsúhlasil prijatie: „*politického smeru uskutočňovania socialistických výrobných vzťahov na dedine.*“ Vstup do JRD bol uzákonený Národným zhromaždením v roku 1949. Od roku 1949 až do roku 1953 sa uskutočnili tri vlny kolektivizácie. Najagresívnejšia forma kolektivizácie prebiehala v rokoch 1952-1953, kedy vrcholil ekonomický a politický nátlak. Nesplnenie odvodov štátu viedli k rôznym formám perzekúcií a represii, niekedy až k uväzneniu odporcov vstupu do JRD. Toto všetko ešte s predchádzajúcou pozemkovou reformou neúmerne posilňovalo moc štátneho sektora. Klement Gottwald v liste celoštátnemu zjazdu družstevníkov zo 14. februára 1953 napísal: „*Rozhodujúci krok pre výstavbu socialistického poľnohospodárstva sme urobili už vo februári 1948, kedy sme definitívne zúčtovala s tými, ktorí chceli vrátiť republiku do kliatbu časov nadvlády agrárnych a kapitalistických vydríduchov*“. *Bolo však jasné, že táto úloha môže byť vyriešená jedine tým, že naši roľníci skončia s kapitalistickou výrobou a roztrieštenou malovýrobou a pôjdu cestou družstevnej - cestou socialistickej poľnohospodárskej výroby po vzore sovietskych kolchozníkov, ktorá prinesie lepší život im aj viac potravín nášmu mestu ... Máte proste všetky predpoklady pre to, aby ste vyrábali viac a lacnejšie než za kapitalizmu a mali sa lepšie.*⁷

Orientácia zahraničného obchodu na Sovietsky zväz a jeho satelity mala nemalý podiel na úpadku československého hospodárstva. Štruktúra zahraničného obchodu sa po transformácii československej ekonomiky výrazne odlišovala. Podiel zahraničného obchodu so západnými krajinami rapídne klesal od roku 1947 do 1953 z 80 % až na 20 %. V roku 1949 navyše vznikla nová medzinárodná inštitúcia - Rada vzájomnej hospodárskej pomoci, ktorá mala prehľbovať vzťahy medzi satelitmi Sovietskeho zväzu.

Moskva diktovala Československu, aké zmeny je potrebné uskutočniť na dosiahnutie socialistických cieľov. Prostredníctvom dočasných opatrení postupne menili sústavu verejných financií. F. Vencovský považuje za najdôležitejšie zmeny predovšetkým:

1. Vytvorenie Fondu znárodneného hospodárstva, kde podľa zákona č. 51/1948 odvádzali národné podniky povinne svoj čistý zisk, úroky, odpisy, prebytky emisného ážia. Z tohto fondu sa financovali investičné projekty v podnikovej sfére a zvyšovanie

⁷ GOTTWALD, K. 1955. *Vybrané spisy, Svazek 2, Dopis celostátnímu sjezdu družstevníků ze 14. Februára. 1953*, Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1955, s. 513-515.

základného imania podnikov. Od roku 1950 bol Fond prepojený na Štátny rozpočet prostredníctvom dotácií.

2. Zvýšenie milionárskej sadzby dane.
3. Zníženie daňového zaťaženia drobných živnostníkov a roľníkov a zrušenie niektorých poľnohospodárskych daní.
4. Zavedenie všeobecnej nákupnej dane.

Ďalšie zmeny priniesli roky 1950 – 1952, kedy centralizačný prístup koncentroval všetky verejné financie do jednotného štátneho rozpočtu, čo plne korešpondovalo so spôsobom riadenia ekonomiky, založenom na administratívnych príkazoch. Od roku 1952 sa značne zmenil počet ministerstiev, fondov a boli definované nové vzťahy Národných výborov smerom k národným podnikom a štátnym financiám.

Najväčšie zmeny však prebehli v daňovej sústave. Zo všeobecnej nákupnej dane sa stala daň z obratu, ktorá sa spravidla vyberala vo veľkoobchode a tovar určený pre osobnú spotrebu touto sadzbou zdaňovaný nebol. Boli upravené odvody národných podnikov. Odvádzať sa po novom už len prebytok z čistého zisku. Družstvá a záujmové organizácie boli zdaňované dôchodkovou daňou. Poľnohospodári platili poľnohospodársku daň, ktorá zahŕňala pozemkovú daň a zdanený výnos. Reforma ovplyvnila takisto živnostníkov, ktorých väčšinou zlikvidovala. Najdôležitejšou zmenou v rámci verejných financií však bolo zrušenie rozpočtových práv zákonodarného zboru.

Menová reforma po druhej svetovej vojne / 1945 /

Menová oblasť prešla po 2. svetovej vojne veľkými zmenami. Na území Československa sa platilo piatimi, resp. šiestimi platidlami⁸, ktoré mali svoj vlastný kurz, vlastnú peňažnú funkciu a boli späté s rozdielnou emisnou politikou. Išlo o České protektorátne koruny, slovenské koruny, nemecké marky, maďarské Peng, poľské zloté a ešte korunové poukážky, zriadené dekrétom prezidenta republiky v novembri 1944 v Londýne, ktoré boli dávané od začiatku roku 1945 do obehu pri oslobodzovaní republiky na východnom slovenskom ako platidlo sovietskej a československej armády a československých úradov. Direktívne riadenie malo nahradiť všetky peňažné vzťahy na peňažnom, kapitálovom a devízovom trhu. V rámci reformy boli všetky peniaze vymenené v pomere 3 : 1 za

⁸ VENCOSKÝ, F. 1997. *Menový vývoj v rokoch 1945-1989*, In Bankovníctvo, 1997, č 13, s 19.

československé štátovky vytlačené v Anglicku. Každý si mohol vymeniť 500 Kčs. Čiastky prevyšujúce 500 Kčs boli nútené zložené na viazané vklady. Tieto vklady zostali zablokované až do roku 1953, kedy boli pri ďalšej menovej reforme bez náhrady zrušené. Nakoľko existoval nedostatok mincí, zostali aj po reforme v obehu protektorátne mince, mince prvej republiky a mince Slovenského štátu s tým, že bola rozšírená ich platnosť na území celého Československa.

Významne sa zmenila aj funkcia peňazí. F. Vencovský uvádza: *„Peniaze síce mali svoje obvyklé formy - ako hotovostné obeživo, ako prostriedky na bankových účtoch a ako devízy, ale ich funkcie boli úplne iné. Prestali byť výsledkom emisnej politiky nezávislej emisnej banky, ani výsledkom alebo prejavom trhových pomerov, nemali funkciu faktora pôsobiaceho na utváranie reálnych proporcií v ekonomike, úrok nebol cenou kapitálového trhu, menový kurz nebol výsledkom devízového trhu. Funkcie peňazí dostali nové poňatie a nový zmysel: boli presne vymedzené - čo do rozsahu svojho pôsobenia, aj čo do smerov svojho pôsobenia - v centrálnom národohospodárskom pláne a boli transformované na:*

- Peňažné vyjadrenie hodnotových vzťahov tak, ako boli tieto vzťahy centrálne a administratívne určené v cenových reláciách a v cenovej hladine,
- Sprostredkovanie výmeny tovaru a služieb a na vykonávanie plátov, ako boli predurčené v centrálnom národohospodárskom pláne,
- Uchovanie „hodnôt“, resp. kúpnej sily, vo forme tezaurovanej⁹ hotovosti alebo úsporných vkladov domácností,
- Úverové využitie pre krytie prechodných výkyvov vo finančných potrebách podnikov, príp. domácností a štátneho rozpočtu, a to v proporciách centrálneho národohospodárskeho plánu,
- Sprostredkovanie medzinárodného platobného a úverového styku v rozsahu a štruktúre určených centrálnym plánom a pri centrálne a normatívne riadenom menovom kurze.

⁹ Tezaurovaný = Vyňatý z obehu, tzv. nerealizovaná kúpna sila.

Menová reforma po zmene ekonomického systému na centrálne plánované hospodárstvo / rok 1953 /

Na začiatku päťdesiatych rokov komunistický režim priviedol Československo vďaka svojej politike podľa vzoru socialistického hospodárstva a peňažníctva do ekonomickej a sociálnej krízy. Tento proces sprevádzala likvidácia súkromného vlastníctva v priemysle, poľnohospodárstve i peňažníctve a likvidáciu stredných vrstiev alebo aspoň ich doterajšieho spoločenského postavenia. Prechod na sovietsky systém znamenal pre Československo veľké ekonomické problémy, pretože československá ekonomika nebola schopná uspokojovať potreby občanov. Ľudia nemali kde míňať svoje peniaze, pretože odvetvia, ktoré mali uspokojovať ich potreby, sa nachádzali v tragickom stave. Jednalo sa najmä o ľahký a spotrebný priemysel, služby a poľnohospodárstvo. Pracujúcim občanom sa i napriek obmedzeniam zvyšovali príjmy, najmä robotníkom zamestnaným v rozrastajúcom sektore ťažkého priemyslu. Existoval nesúlad medzi príjmami občanov, množstvom tovaru na trhu a stavom výroby. To spôsobilo rast inflácie a nerealizovanej kúpnej sily celého obyvateľstva. Situáciu komplikovala aj existencia dvojitého trhu, ktorá zvyšovala u obyvateľstva nespokojnosť s komunistickým režimom. Táto situácia viedla k mnohým nákupným horúčkam, ako napr. začiatkom roku 1952, to keď sa obyvateľstvo snažilo premeniť hotovosť za tovar a kupovalo, čo sa dalo, čím priniesli na trh 15 miliárd Kčs. Túto situáciu musel komunistický režim promptne riešiť.

Príprava reformy

Prioritou vlády bolo postupne zrušiť a nahradiť lístkový prídellový systém na základné životné potreby, ktorý bol ešte pozostatkom z čias druhej svetovej vojny. ČSR si pozývalo poradcov priamo z Moskvy, aby im pomohlo s pripravovanou menovou reformou. Príprava reformy prebiehala vo viacerých etapách. V prvej etape v máji roku 1952 sa riešila otázka, ako zrušiť lístkový systém a postupne prejsť na jediný voľný trh s pevnými štátnymi maloobchodnými cenami. Prípadná peňažná reforma sa ešte veľmi nespomínala. Peňažná reforma začala byť braná ako sprievodný jav až po tom, čo sa expertná skupina začala zaoberať tezaurovanými peniazmi občanov, ako dôsledok obáv pred rastúcou kúpnu silou obyvateľstva.

O forme a obsahu reformy sa rozhodovalo na základe troch konceptov:

1. *Zrušenie lístkového systému naraz spolu s peňažnou reformou -*

výhody: bolo by možné držať cenovú hladinu trochu nižšie, vzájomné relácie by boli zachované, postihnutie obyvateľstva by bolo nižšie, ale zostalo by stále ešte vysoké, najmä u rodín s deťmi a dôchodcov.

Nevýhody: Reforma meny by ešte zväčšila okruh osôb, ktoré by boli postihnuté, bola by citelne obmedzená hospodárska základňa zvyškov kapitalistických živlov prevedenie tejto alternatívy nie je z časových dôvodov realizovateľné k 1. februáru 1953

2. *postupným uvoľnením bez reformy meny -*

riešenie je najťažšie a nesie najväčšie riziko, pre obyvateľstvo je však najpriateľnejšie, pretože by sa zaťaženie rozložilo na dlhšiu dobu.

3. *postupným uvoľnením trhu, spolu s peňažnou reformou -*

výhodou tohto postupu je možnosť stanoviť ceny pomerne nízko a celý proces by bol lepšie zabezpečený.¹⁰

Vyhrala koncepcia peňažnej reformy dohromady s likvidáciou lístkového systému a v októbri a novembri roku 1952 boli začaté prísne tajné oddelené práce na oboch návrhoch. V tejto fáze bolo najdôležitejšie stanoviť mierky cien a miezd, obsah zlata v korune, kurz koruny v pomere k rubľu, zásady výmeny starých peňazí za nové peniaze, otázky sústavy nových peňazí, otázky viazanej meny, náhrad za znárodnenie a náhrad za vojnové škody. Razom vzrástol význam peňažnej reformy, ktorá už nebola iba podporná akcia, ale významné opatrenie vo „výstavbe socializmu.“

5. decembra 1952 bol poverený zástupca ministerstva financií Bohumil Sucharda, aby so sovietskou vládou pripravil zmluvu o výrobe nových peňazí pre Československo. Jednalo sa o tlač papierových peňazí v hodnotách 1, 3, 5, 10, 25, 50 a 100 Kčs v množstve do 250 miliónov kusov a razení mincí v hodnotách 1, 3, 5, 10 a 25 halierov v množstve do 450 miliónov kusov.

¹⁰ JIRÁSEK, Z. - ŠŮLA, J. 1992. *Velká peněžní loupež, aneb 50:1*, Praha : Svítání. 1992. s. 17. ISBN 80-900238-9-4.

Hoci príprava reformy bola prísne tajná, na verejnosť sa dostávali rôzne správy o menovej reforme a tiež o možnej výmene korún za ruble. Svedčali o tom aj fakty, ako napríklad zmena výplatných termínov májových miezd a ich vyplácanie formou záloh v podnikoch a inštitúciách. Ľudia začali vyberať úspory zo sporiteľní, stáli v radoch na tovar a kupovali všetko možné, len aby neprišli o svoje peniaze. Bol vyhlásený zákaz predaja voľného tovaru v predajniach, čo sa prejavilo zatajovaním tovaru, pričom odhalenie bolo prísne posudzované, kedy za menšie zatajenie boli udeľované pokuty a väčšie prípady boli ohodnotené podaním trestného oznámenia. Ešte aj dva dni pred oficiálnym vyhlásením reformy ubezpečoval prezident Zápotocký, že: „Naša mena je pevná a menová reforma nebude, všetko sú fámy, ktoré šíria triedni nepriatelia.“¹¹

Priebeh reformy

30. mája 1953 sa Vláda republiky Československej a Ústredný výbor Komunistickej strany Československa uzniesla o vykonaní peňažnej reformy a zrušenie lístkov na potravinárske a priemyselné tovary. Ďalej bol uverejnený zákon z 30. mája 1953 o peňažnej reforme, smernica ministra financií, popis nových československých bankoviek, štátoviek a mincí, príkaz ministra vnútorného obchodu o nových jediných štátnych maloobchodných cenách potravinárskeho a priemyselného tovaru a tiež článok o peňažnej reforme a zrušenie lístkov ako ceste k ďalšiemu rozvoju československého hospodárstva. Toto rozhodnutie bolo prijaté v sobotu, v ten istý deň bolo rozhlasom zverejnené obyvateľstvu, vytlačené v nedeľňajšej tlači a do platnosti vstúpilo v pondelok. Význam takto krátkeho termínu bol taký, aby ľudia nemali možnosť a čas nazhromaždiť svoje úspory, ktoré by mohli použiť na včasné zabezpečenie pred následky reformy a tiež, aby bola potlačená emigrácia a odliv inteligencie.

Vysvetlenie obyvateľom vyšlo v Rudém právu 31. května 1953 v prejave predsedu vlády Viliama Širokého. V ňom sa písalo, že: „*Menová reforma z roku 1945 nezlikvidovala dôsledky nacistického šafárenia počas druhej svetovej vojny. Vytvoril sa síce určitý základ pre prechod k mierovému hospodárstvu a pre začatie socialistickej výroby, ale menová reforma z roku 1945 nezabezpečila a nemohla zabezpečiť vytvorenie skutočne pevné a skutočne stabilné koruny.*“ Ďalej sa písalo, že: „*úspešný rozvoj nášho národného hospodárstva dnes už dovoľuje nastoliť otázku upevnenia československej koruny a zvýšenie jej kúpnej sily. Treba si zároveň*

¹¹ NOVOTNÝ, R. 2009. *Květnová měnová reforma byla připravenou pastí* [online] cit. 12. 3. 2014, dostupné na internete: <<http://www.mesec.cz/clanky/proc-je-na-brezich-vypustene-prehrady-tolik-minci/>>

uvedomiť, že z hľadiska ďalšieho rozvoja socialistickej výstavby sa upevnenie československej koruny a zvýšenie jej kúpnej sily stalo naliehavou nutnosťou. Túto otázku má vyriešiť peňažná reforma. Jej účelom teda je dať nášmu úspešne sa rozvíjajúcemu národnému hospodárstvu pevnú stabilnú menu, zvýšiť kúpnu silu československej koruny a zabezpečiť takto dôležitý predpoklad ďalšieho, rýchlejšieho postupu na ceste k socializmu a ďalšieho vzrastu životnej úrovne pracujúcich.“ Uviedol, že peňažná reforma bola uskutočnená: *„podľa osvedčeného vzoru peňažnej reformy v Sovietskom zväze z roku 1947, ktorá bola jedným zo základných predpokladov mohutného rozmachu národného hospodárstva ZSSR.“* Nezabudol tiež spomenúť dočasné straty, ktoré v súvislosti s peňažnou reformou musia priniesť takmer všetky vrstvy pracujúceho obyvateľstva. *„Sú to straty, ktoré sú ďaleko vyvážené výhodami, ktoré vyplývajú zo skutočnosti, že zvýšime kúpnu silu československej koruny, že znížime komerčné ceny, že zabezpečíme ďalší rozmach hospodárstva, kultúry a blahobytu pracujúcich.“* Na záver svojho prejavu Viliam Široký poznamenal: *„Peňažná reforma a s ňou súvisiace opatrenia sú nevyhnutným predpokladom ďalšieho, ešte rýchlejšieho a úspešnejšieho pochodu k socializmu, ďalšieho upevnenie hospodárskej a politickej moci nášho štátu, vzrastu blahobytu všetkých vrstiev pracujúceho ľudu; sú dôkazom sily a úspechu nášho hospodárstva, prostriedkom ďalšieho upevnenia mierovej hospodárskej spolupráce so Sovietskym zväzom, Čínskou ľudovou republikou a krajinami ľudových demokracií. Peňažná reforma a s ňou súvisiace opatrenia sú dôkazom starostlivosti strany a vlády o dobro pracujúcich a účinným prostriedkom ďalšieho zlepšovania materiálneho postavenia robotníckej triedy, družstevníkov, malých a stredných roľníkov a pracujúcej inteligencie. Som presvedčený, že veľká väčšina pracujúcich správne pochopí veľký význam peňažnej reformy a bude ju posudzovať z hľadiska záujmov nášho ľudodemokratického štátu a socialistickej výstavby našej vlasti. Som presvedčený, že pracujúci vynaložia všetko úsilie, aby naša vlasť v duchu odkazu Klementa Gottwalda, pod vedením prezidenta súdruha Zápotockého úspešne kráčala po víťaznej ceste k socializmu.“*¹²

Samotná výmena nových peňazí za staré bola naplánovaná na 1., 2., 3. a 4. júna v orgánoch ŠBČS a v k tomu vybudovaných výmenných strediskách s tým, že tie peniaze, ktoré neboli v týchto dňoch vymenené, strácali platnosť. Všetky mzdy a iné odmeny za prácu, rovnako tak ako rodinné prídavky, penzie, štipendiá a podpory boli menené v pomere 5:1,

¹² *Prejav predsedu vlády Viliama Širokého na schôdzi Národného zhromaždenia dňa 30. mája 1953, in: Rudé právo, ročník 33, č. 150, zo dňa 31. mája 1953, s. 2-3.*

teda 5 Kčs starých za 1 Kčs nových peňazí. Všetky ostatné hospodárske, rozpočtové a iné organizácie povinnosť prijímať staré peniaze vo výmennom pomere 50:1. Ľudia, ktorí neboli vylúčení z viazaného trhu a ktorí nezamestnávali žiadnu pracovnú silu, si mohli vymeniť staré peniaze maximálne do výšky 300 Kčs, v pomere 5:1, ostatná hotovosť im bola vymenená v pomere 50:1. Všetci boli odkázaní na výmenu všetkých starých peňazí v pomere 50:1. Úsporné vklady v štátnych sporiteľniach a vo ŠBČS boli prepočítavané odstupňovane a to tak, že vklady do 5 000 Kčs boli menené v pomere 5:1, vklady od 5 000 Kčs do 10 000 Kčs v pomere 6,25:1, od 10 000 Kčs do 20 000 Kčs v pomere 10:1, od 20 000 Kčs do 50 000 Kčs v pomere 25:1 a vklady nad 50 000 Kčs v pomere 30:1. Vklady tých občanov, ktorí si uložili svoje úspory až 16. mája 1953 a neskôr, boli prepočítané v tom najmenej priaznivým pomere a to 50:1. Prostriedky na viazaných vkladoch, ktoré boli zablokované od menovej reformy v roku 1945 v celkovej sume cca 80 miliárd Kčs, boli kompletne anulované.

Dôsledky reformy

Peňažná reforma z roku 1953 radikálne znížila peňažné zostatky v držbe občanov. Správa o peňažnej reforme a jej vyúčtovanie túto skutočnosť potvrdzuje a obhajuje svoje kroky, ktoré boli potrebné na nastúpenie cesty zvyšovanie životnej úrovne.

Tabuľka 3 Výsledok peňažnej reformy v roku 1953 v Československu

Príjmy v mld. Kčs		Výdavky v mld. Kčs	
Straty obyvateľstva	14,63	Úhrada peňažným a poisťovacím ústavom	8,173
Pohľadávka LF ¹³ za peňažnými ústavmi	6,317	Úhrada Št. banke k vyrovnávaniu jej pohľadávok za LF	9,042
Odvod vyplývajúci z nového oceňovania zásob	0,7	Strata na vlastnej zásobe drobných peňazí	0,534
Úspora na úrokoch vnútorného štátneho dlhu	0,383	Zahraničné vzťahy - saldo kurzových rozdielov	0,771
Celkom	22,03	Celkom	18,52
Čistý finančný výsledok peňažnej reformy – zisk			3,509

¹³ LF – Likvidačný fond

Zdroj: Spracované podľa: ÚV KSČ, fond 02/5, sv. 64, a. j. 175, bod 4 - *Zpráva o peněžní reformě a jejím vyúčtování*.

Všetky tieto straty občanov boli vlastne zisky štátu. Popri už spomínaných 14,6292 miliárd Kčs to bola ešte pohľadávka likvidačného fondu voči peňažným ústavom prevedená na štát, vo výške 6,3168 miliárd Kčs, ďalej odvod vyplývajúci z nového oceňovania zásob hospodárskych organizácií vo výške 700 miliónov Kčs a tiež úspora na úrokoch vnútorného štátneho dlhu, ktorá predstavovala 383 miliónov. Po sčítaní týchto súm, bol celkový príjem štátu 22,029 miliárd Kčs. Medzi výdavky patrila úhrada peňažným a poisťovacím ústavom na vyrovnanie strát u zrušených štátnych dlhopisov v celkovej výške 8,1728 miliárd Kčs, úhrada Štátnej banke na vyrovnanie jej pohľadávky za LF vo výške 9,042 miliárd Kčs a strata na zásobe drobných peňazí vyčíslená na 533,8 miliónov Kčs. Posledným výdavkom bolo saldo kurzových rozdielov zo zahraničných vzťahov a to činilo 771,2 miliónov Kčs. Všetky sumy boli v novej mene, a tak štát vyšiel z peňažnej reformy veľmi dobre. Nielen, že mu peňažný reforma zrušila dlh, ale vyšiel s čistým príjmom 3,5092 miliardy Kčs, ktorý mu do budúcnosti vytvoril aj dostatočnú finančnú rezervu a priestor pre sociálne gestá. Štát vyšiel z tejto reformy viac ako dobre, kto ale z peňažnej reformy rozhodne nemal radosť boli občania.

Menová reforma, podľa Františka Vencovského je taká situácia, kedy: „sa mení celý peňažný systém po tom, čo došlo k takému rozvratu a k takému prepadu kúpnej sily peňazí, že nemožno prejsť k novej menovej politike bez toho, aby sa rozvrátený peňažný systém nenahradil novým, a to aj za cenu úplného alebo len čiastočného obetovania peňažných rezerv obyvateľstva.“¹⁴ Taký bol aj charakter troch menových reforiem - v rokoch 1919, 1945 a 1953. Menová reforma prijatá 30. mája 1953 a urobená 1. júna 1953 obsahovala všetky základné rysy ako predchádzajúce reformy. Avšak bola oficiálne označovaná ako reforma peňažná z toho dôvodu, že nezaviedla žiadnu novú menovú jednotku, ale len vymenila staré peniaze za nové v určenom pomere.

Záver

Počas 2. svetovej vojny sa stalo Slovensko satelitom fašistického Nemecka, vznikla slovenská mena a Slovenský štát si zostavil vlastný rozpočet. Tieto rozpočty však boli deficitné, navyše mena zápasila s infláciou a nevýhodným kurzom voči nemeckej marke.

¹⁴ VENCOVSKÝ, F. 1993. *Naše menové reformy a odľuky*, in: Finance a úvěr 43, 1993, s. 394.

Roky 1946-1947 považujeme za prechodné obdobie v obnovenom Československu, nakoľko doznievalo ekonomické myslenie z čias prevej republiky. Po februárovom komunistickom prevrate spadlo Československo pod vplyv Sovietskeho zväzu. Začalo sa obdobie znárodňovania, kolektivizácie a nadvlády jednej strany. Významnou udalosťou bol rok 1953, kedy sa stala jedna z najväčších lúpeží na obyvateľstve – menová reforma. Hoci obyvateľstvo prišlo o úspory a podniky o zisky, štát vyšiel z tejto reformy ako víťaz a podarilo sa mu znížiť štátny dlh. ČSSR malo centrálnu riadenú, príkazovú ekonomiku a rozpočty museli zodpovedať plánom v hospodárstve.

Použitá literatúra

Monografie

- BELÍČKOVÁ, K. 2010. *Rozpočtová teória, politika a prax*. Bratislava : Iura edition. 2010. 342 s. ISBN 978-80-8078-335-8.
- BEŇOVÁ, E. 2007. *Financie a mena*. Bratislava : Ekonóm. 2007, 391 s. ISBN 978-80-8078-142-2.
- DRACHOVSKÝ, J. 1927. *Komentár k zákonu o přímých daních československých*, Praha : Československý Kompas. 1927, s. 12
- GRÚŇ, L.: *Dane včera, dnes a zajtra*. 2001. Bratislava. EUROUNION. ISBN 80-88984-28-9. 314 s.
- JIRÁSEK, Z. - ŠŮLA, J. 1992. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Praha : Svítání, 1992. s. 17-18. ISBN 80-900238-9-4.
- KAJZL, J. 1888. *Finanční věda*. Hustopeče: Tiskem a nákladame Ludvíka Masaryka. 1888. s. 48
- KUČERA, M. 1991. *Postavy veľkomoravskej histórie*. Martin : Osveta, 1991. 296 s. ISBN 978-80-8046-632-9.
- LIPTÁK, Ľ. 1992. *Politické strany na Slovensku*. Archa, Bratislava, 1992
- LIPTÁK, J. 1998. *Verejné financie*. Bratislava : EKONÓM. 1998. ISBN 80-225-0971-X
- MEDVEĎ, J. - NEMEC, J. 2011. *Verejné financie*. 2011. Bratislava : Sprint. 640 s. ISBN 978-80-89393-46-6.
- MIRDALA, R. 2008. *Kapitoly zo svetových dejín peňazí, peňažníctva a bankovníctva*. Košice : Elfa, 2008. ISBN 978-80-8086-098-1.

NEUBAUEROVÁ, E. - ZUBALOVÁ, A. 2009. *Verejné financie – praktikum*. Bratislava : Ekonóm. 2009. s. 148, ISBN 978-80-225-2711-8.

PELIOVÁ, J. - VINCÚROVÁ, Z. 2006. *Základy teórie verejných financií*. Bratislava : Merkury. 2006. ISBN 80-89143-37-7.

PRUCHA, V. 1974. *Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. Století*. 1974. Praha: Svoboda. ISBN 80-7239-147-X.

SCHELLE, K. 2011. *Vývoj verejnej správy na území českých zemí a Slovenska*. Bratislava : Východoeurópska agentúra pre rozvoj n.o.. 2011. 369 s. ISBN 978-80-970836-0-1.

SLÁDEK, V.: *Základy socialistických financií*. 1985. Bratislava : ALFA.

STRECKOVÁ, Y. 1997. *Teorie veřejného sektoru*. Brno : ESF MU, 1997. ISBN, 80-2101-737-6.

Ostatné zdroje

Archív ČNB. Fond ŠBČS. *Zpráva o peněžní reformě a jejím vyúčtování*. ÚV KSČ, fond 02/5, zv. 64, bod 4

GOTTWALD, K. 1953. *Dopis celostátnímu sjezdu družstevníků ze 14. února 1953*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury. 1955, Vybrané spisy, Zvázok 2, s. 513-515.

RAŠÍN, A. 1922. *Finanční a hospodářská politika československá do konce roku 1921*, Praha 1922, s. 86.

RAŠÍN, A. 1920. *Můj finanční plán*, Praha. 1920, s. 136.

Podíl ekonomických a právních věd na rozvoji veřejné správy a podnikání – III. Medzinárodná virtuálna konferencia. 2007, EPI, s.r.o. Kunovice, Česká republika, 15. února, 2007

TÍKAL, S. 1957. *Statistická ročenka republiky Československé*. Praha : Orbis, 1957. s. 77.

Časopisecké zdroje

GRÚŇ, L.: História zdanenia a daní. In *Dane a účtovníctvo v praxi*. Bratislava : IURA EDITION . ISSN 1335-7034, 2001, č. 8.

VENCOVSKÝ, F. 1997. Menový vývoj v rokoch 1945-1989. In *Bankovníctví*. 1997, ISSN 1212-42. č. 13, s 19

ŠIROKÝ, V. 1953. Prejav na schôdzi Národného zhromaždenia dňa 30. mája 1953, in: *Rudé právo*. ISSN 0032-6569, ročník 33, č. 150, s. 2-3.

Elektronické zdroje

KUPEC, M. 2006. *Historie československých a českých státních rozpočtu od roku 1945 až do dneška*. [online] cit. 7. 4. 2014, dostupné na internete: <<http://www.cevro.cz/cs/193713-historie-ceskoslovenskych-ceskych-statnich-rozpocetu/>>

NEUPAUEROVA, Z. - VÁLEK, J. 2009. Historický vývoj daní ako hlavný zdroj financovania verejných potrieb na území Slovenska. In *Financie a riziko*. [CD-ROM]. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM. ISBN 978-80-225-2868-9

NOVOTNÝ, R., *Květnová měnová reforma byla připravenou pastí* [on-line] Praha [cit.: 12. 3. 2014], dostupné na internete: <<http://www.mesec.cz/clanky/proc-je-na-brezich-vypustene-prehrady-tolik-minci/>>

SABOL, M. 2010. *Až na dno blahobytu (Hojnosť alebo chudoba slovenských rodín v Slovenskej republike 1939 – 1945)*. [online]. Bratislava : Ústav pamäti národa. [Cit. 3.3.2014] Dostupné na internete: <http://www.upn.gov.sk/publikacie_web/zbornik-zivot-v-SR-1939-45.pdf>

VENCOVSKÝ, F. 1993. Naše měnové reformy a odluky, in: *Finance a úvěr*. [online] Vol. 43, No. 9, [Cit. 18. 3. 2014] Dostupné na internete <http://journal.fsv.cuni.cz/storage/2688_199309fv.pdf>

VENCOVSKÝ, F. 1994. Státní finance v historii Československa – období 1918 – 1947. IN *Finance a úvěr*. [online] Vol. 44. No. 8. [Cit. 18. 3. 2014] Dostupné na internete <http://journal.fsv.cuni.cz/storage/2644_199408fv.pdf>

VENCOVSKÝ, F. 2003. *Vzestupy a propady Československé koruny*, Praha : OECONOMICA, s. 73. ISBN 80-245-0497-9. [Cit. 3.3.2014] Dostupné na internete: <<http://fpv.uniza.sk/orgpoz/platidla/Slovenska%20mena.html#kap1>>

Ing.Mgr.Peter Baláži,PhD.,Ekonomická univerzita v Bratislave, Národohospodárska fakulta, Katedra Financíí, Dolnozemska 1/a, 852 35 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: peter.balazi@gmail.com